

**TALABALARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK
MEXANIZMLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10564850>

Adhamjonova Husnidahon Adhamjon qizi

Buxoro innovatsiyalar universiteti magistr 2-bosqich

Annotatsiya: *Maqolada Hozirgi kunda mamlakatimizda ommaviy kitob o'qishga jalb etish bo'yicha olib borilayotgan ishlar, talaba-yoshlarning mutolaa madaniyatini shakllantirish, kommunikativ va adabiy tahlil kompetensiyalarini rivojlantirish, o'qish savodxonligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy-pedagogik mexanizmlar haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar; *mutolaa madaniyati, kommunikativ, adabiy tahlil, kompetensiya, rivojlantirish, o'qish savodxonligi, ijtimoiy, pedagogik, mexanizm, konstruktiv, muloqot, hamkorlik*

JAHONDA TALABA-YOSHLARNING TA'LIM-TARBIYASI VA FAOLIYAT JARAYONIDA

Kitobxonlikka tayyorlash alohida o'ringa ega. Ushbu jarayon jamiyatning ijtimoiy va ma'naviy rivoji borasida olib borilayotgan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Bu esa, talaba-yoshlarda kitobsevar, kitoblar orqali olamni, jamiyatni, uning muammolarini insonparvarlik nuqtaiy nazaridan idrok etishni shakllantirish zaruriyatining nazariy metodik shart-sharoitlarini takomillashtirishni dolzarb vazifa qilib qo'ydi.

Jahon ta'lim tizimida kitob targ'ibotiga yo'naltirilgan dasturiy-loyihaviy faoliyatni qo'llab-quvvatlash, o'quvchi-yoshlarning mutolaa madaniyatini shakllantirish, kommunikativ va adabiy tahlil kompetensiyalarini rivojlantirish, o'qish savodxonligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy-pedagogik mexanizmlar amaliyotga tatbiq etilmoqda.

Hozirgi kunda mamlakatimizda ommaviy kitob o'qishga jalb etish bo'yicha sezilarli ishlar olib borilayapti. XX asrning oxirlariga kelib kitobxon yoshlarning kamayib ketishi kabi illatni bartaraf etish ishlari shunchalik tez amalga oshirilyaptiki, vatandoshlarimiz qanday qilib kitoblar sotib olishni va kitob o'qishni boshlaganini o'zlari ham sezmay qoldilar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida 2019 yil 19 mart kuni yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, yosh avlodni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini shakllantirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta'minlash masalalariga bag'ishlangan yig'ilishda 5 ta muhim tashabbus ilgari surilib, shulardan to'rtinchisi – yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. O'quvchi-yoshlarda kitobga mehr uyg'otish, mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllantirish maqsadida "Ma'rifat karvoni" loyihasi doirasida badiiy, ma'rifiy, ijtimoiy

mavzularda kitoblar chop etish, har bir shahar va tuman markazida bittadan namunali kitob do'koni tashkil etish, ko'chma kitob pavilonlarini joylashtirish, "Bibliobus"larni yo'lga qo'yish kabi qator vazifalar amalga oshirildi. Lekin bajariladigan ishlar hali ko'pligini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev Bo'ka tumanida tashkil etilgan "Madaniyat va ma'rifat ekoparki"dagi kutubxonada O'zbekistonda kitobxonlik haqida "Hududlarga kitob etkazib berish yaxshi. Lekin ularni o'qish, o'qitish etarli darajada emas. Bolalarimizni bog'cha yoshidan, boshlang'ich sinflardan kichik-kichik kitoblarga o'rgatish, shu orqali ularni kitobsevar qilib ulg'aytirish zarur. SHundagina jamiyatimizda kitobxonlik muhiti shakllanadi, boshqalar ham kitob o'qishga qaytadi",-deb, ko'rsatib o'tdi. Kitob o'qish – insoniyat o'ylab topgan eng ajoyib xodisalarning biri. Buning natijasida odamning ma'naviy dunyosi boyib, insoniylik fazilatleri ortib boradi. Shu sababli kitob o'qish har kim uchun juda muhim bo'lib, kitob tezkor o'ylashga, sezish qobiliyatlarimizni rivojlantirishga o'rgatadi. Kitob bilan ishlashni bilmaslik ba'zi birovlarning kitobga qiziqishini yo'qotsa, ba'zilarning o'ylanmasdan qo'lga nima tushsa, shuni o'qishiga olib keladi. Bu kitob o'qish madaniyati pastligini ko'rsatadi. Davlat ta'lim standarti, zamonaviy jamiyatning talablariga javob beradigan shaxs va axborot oqimlarida erkin xarakat qilish; konstruktiv muloqot o'rnata olish, hamkorlik qilish, hayot faoliyati davomida o'quv biluv vazifalarini samarali hal etishni tarbiyalash va rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu fazilatlarga, o'quvchilarda o'qishga qiziqish, o'qish va kitobxonlik madaniyati shakllansagina, ega bo'lishi mumkin. "Mutolaa madaniyati" tushunchasi keng ma'noda qo'llaniladi. Xususan, bu hodisa asarni anglash va uni tushunish uchun kitobxondan ma'lum 16 tayyorgarlik va saviyani talab qiladi. Bu hodisani mohiyati kitobni shunchaki varaqlash va undan umumiy foydalana bilishdan to ijodiy o'qish, kitob muallifiga oshno bo'lib, uning asarini chuqur tahlil qilib mutolaa qilishgacha boradi. Kitob o'qish madaniyati juda keng tushuncha bo'lib, bu haqidagi fikr mulohazalar Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi tomonidan 2007 yili nashr etilgan "Bebaho xazina" nomli metodik bibliografik qo'llanmada keltiriladi:

1. Kitob tanlab olish.

2. Kitobni qanday o'qishni bilish.

3. Kitob o'qiganda nimalarga e'tibor berish va nimalarni esda saqlab qolish. 4.

Kerakli ma'lumotlarni qaerdan, qanday, qaysi vositalardan foydalanib topish.

5. Olingan bilimni yoki xabarni qanday etkazib berish.

6. Qayta o'qish – kitobxonlik ko'nikmasini shakllantirish.

7. Kutubxona kartotekalari bilan ishlay bilish.

8. Kitobni tez va sekin o'qishni farqlay olish.

9. Kitobni o'qib, uning fusunkor olamiga kira bilish.

10. Kitobni mustaqil o'qiy bilish.

Shundan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, o'qish madaniyati – bu ongli ravishda mavzularni tanlash, muntazam va izchil o'qishni o'z ichiga olgan kitob bilan ishlash ko'nikmalar majmui, shuningdek, bibliografik vositalar yordamida kerakli adabiyotlarni topish hamda lug'at hamda bibliografik apparatdan foydalana olish, o'qilganlarni

o'zlashtirish va qabul qilishning samarali uslublarini qo'llash, kitobni avaylab-asrash malakalaridir. Mutolaa madaniyati o'quvchiga o'qiyotgan asarini to'laqonli tushunish, undan badiiy-estetik zavq olish, yozuvchi fikri, asar g'oyasini anglash va baholay olish, bundan tashqari, kitob va kutubxonadan foydalanish, ma'lumotnoma-bibliografik apparatidan o'zini qiziqtirgan yoki zarur masalalarga doir kitoblarni topib olish va undan foydalanish yo'llarini o'rgatadi.

Kitob tanlash, uni tez o'qish, o'qilgan kitoblarni boshqalarga tavsiya etish, avaylab saqlash ham kitobxonlik madaniyatining tarkibiy qismlariga kiradi. Tahlillar natijasida o'rganilayotgan muammoga doir tushunchalarni quyidagi tarzda tizimlashtirishga xarakat qildik:

1. Kitobxon qiziqishi – bu kitobxonning hissiy jihatdan o'ziga jalb etadigan yoki unga qaysi bir aspekti muhim bo'lgan bosma asarlarga ijobiy munosabatidir. Qiziqishi asosida kitobxon badiiy matnlarni o'zlashtirish ishini o'zi rejalashtiradi va amalga oshiradi.

2. O'qish madaniyati matnni idrok qilish, uni tushunish va asarni talqin qilishni o'z ichiga oladi va idrok darajasi o'quvchining o'qish tajribasi va adabiy saviyasi bilan belgilanadi.

O'qishning yuqori darajasi ijodiy his-tuyg'ular, yangi obrazlar va yangi haqiqatni yaratish, muallif bilan muloqot qilish qobiliyati bilan ajralib turadi. Olima B.I.Ganieva "o'qish madaniyati"ning tarbiyaga oid elementlarini qo'yidagicha belgilagan: - o'qishga, axborot olishga mayl, havas, ishtiyoqni shakllantirish; - o'qilgan kitob orqali fikrlash yo'llarini o'rgatish; - zehn va uquvni tarbiyalash; - mavjud kitobxonlik malakalarini takomillashtirish. Professor E.Y.Yo'ldoshev: "O'qish madaniyati – juda keng qamrovli tushuncha bo'lib, kitobga qiziqish va uni sevish, adabiyot bilan kengroq tanishishni, kitob va u bilan ishlash haqidagi maxsus bilimlarga ega bo'lishni, shuningdek, kitobdan to'la ravishda foydalanishga yordam beruvchi ko'nikma va malakaga ega bo'lishni taqozo etadi", - deydi. Shu munosabat bilan aytadigan bo'lsak, badiiy matnni o'qish madaniyatini rivojlantirish ta'limning asosiy maqsadi bo'lishini insonning o'zini-o'zi rivojlantirishi va o'zida ezgu ma'naviy qadriyatlar shakllanishida muhim qadamdir. Kitobxonlik madaniyati o'qish madaniyatiga qaraganda keng ma'nodagi, ko'ptomonlama, katta hajmdagi tushunchadir. 3. Kitobxonlik madaniyati bu adabiy asarlarni tushunish va estetik jihatdan baholashni biladigan kitobxon-o'quvchini shakllantirish jarayonidir. Safo Matchon fikricha, kitobxonlik – o'qilgan kitoblar soni bilan belgilanmaydi, balki u tushunib o'qish, ya'ni maqsadli o'qishdir. Atoqli yozuvchi X.To'xtaboev kitobxonlik haqida shunday deydi: Kitobxonlik kitobni targ'ib qilishgina emas, balki kitob o'qishni, o'qiladigan kitobni tanlay olishni, mag'zini chaqishni, ya'ni kitob yordamida o'zini anglashni o'rgatish hamdir". Olimlarning fikriga tayanib aytadigan bo'lsak, kitobxonlik madaniyati – bu

- 1) o'quvchining kitob bilan madaniy aloqasini rivojlantirishning ma'lum bir darajasi;
- 2) o'qilgan kitoblar mazmunini to'liq tushunish;
- 3) yoshiga hos bo'lgan adabiy bilimlarning mavjudligi.

4). Kitobxonlik kompetentligi – intellektual qobiliyat va shaxsiy fazilatlar asosida shakllangan, o'quvchi va katta yoshli insonning umumiy shaxsiy sifati. Avvalo, yoshlarimiz badiiy, ma'rifiy, ilmiy-ommabop, tarbiyaviy, intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan adabiyotlarni o'qishi, o'rganishi milliy hamda jahon adabiyoti namoyandalarining asarlarini mutolaa qilish lozim.

5) Mutolaa madaniyati. "Mutolaa" so'zi arabcha "o'qish", "o'rganish", "diqqat bilan o'qish", "o'qib tushunib olish" degan ma'noni anglatadi. Bugungi kunda mutolaa kitob o'qishdan ko'ra kengroq tushunchani bildirishini olim A.Umarov qo'yidagicha ta'riflaydi: "Ijtimoiy guruhlar, uyushmalar va alohida individlarning umumiy ma'lumot olishga yunaltirilgan jarayon, xulq-atvor va faoliyatlari mazmuni hamda tarkibiy tizimlarida yuz beruvchi o'zgarishlar majmuini ifodalovchi bilimlar, me'yorlar, ijtimoiy hodisalardir". Olim, shuningdek, mutolaa madaniyatining tarkibi bo'lgan mutolaa darajasining bosqichlarini ham ko'rsatib beradi: - birinchi darajada o'quvchi matnning mazmunini anglab, hikoya qilinayotgan voqeaning syujetini hamda uning asosiy jihatlarini eslab qoladi; - ikkinchi darajada o'quvchi matnning mazmunini hamda syujetni anglab, voqealar rivojini ma'lum darajada bashorat qila olish qobiliyatini namoyon qiladi. - uchinchi darajada o'quvchi matnga va unda hikoya qilinayotgan voqeaga o'zining mustaqil munosabatini bildirib, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholay oladi hamda asar epizodlarini tahlil qila oladi. - to'rtinchi darajada o'quvchi matning mazmunini to'la anglab, voqeani mustaqil tahlil qila oladi. Voqea qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilib, o'z munosabatini shakllantiradi. Kitob mutolaasi haqida Gyote shunday fikr bildiradi:

a) nihoyatda mashaqqatli;

b) beqiyos sharafli (kitob mutolaasi tufayli hayot qonuniyatlarini chuqur anglay borgan, bilim doirasi kengayib, tushunchasi, dunyoqarashi o'sgan, ma'naviy jihatdan yuksalgan);

v) huzurbaxsh (aks holda, kitob mutolaasi bilan muttasil shug'ullanmagan bo'lardi). Mutolaa madaniyati – o'quvchilarning kitob o'qishga qiziqish va ehtiyojlarini tarkib toptirish, badiiy asarlarni tahlil etish va xulosa chiqarish, axloqiy va estetik ideallarni shakllantirishga qaratilgan yaxlit jarayon. Demak, mutolaa madaniyati insonni bevosita amaliyotga kirishish, hayot bilan uyg'unlashish, ma'naviy foyda olishga yunaltiradi. Doris Lessing so'zi bilan aytganda, "Mutolaa insonni to'ldiradi!" – deyishadi, darhaqiqat, u insondagi bo'shliqlarni zarur ilmlar bilan to'ldiradi. Jahon miqyosida bugungi kunda yoshlar o'rtasida kitob o'qishni targ'ib qilish, ularning faol kitobxon bo'lishiga erishishda davlatning faol aralashuvi, ijtimoiy ishtiroki asosida bu yo'nalishda dasturiy-loyihaviy faoliyatni rivojlantirish, internet-texnologiyalaridan faol foydalanish hamda kitobxonlik faolligini oshirishga yo'naltirilgan ijtimoiy psixologik mexanizmlarni izlab topish an'ana tusini olmoqda. Xorijiy davlatlarda kitob o'qishning bunday innovatsion usullari jamiyatda kitobxonlikka bo'lgan ijobiy munosabatni yuzaga keltiradi. Davlatning faol aralashuvi, ijtimoiy ishtiroki aholini, ayniqsa, yoshlarni mutollaga qiziqishini oshiradi. Rivojlangan davlatlarda mavjud sharoitda asosiy e'tibor kutubxonaaxborot tarmoqlarini rivojlantirish,

ularni an'anaviy va zamonaviy kitoblar hamda kitob mahsulotlari bilan boyitish, aholi, shu jumladan, yoshlarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni rivojlantirishga qaratilgan targ'ibotning innovatsion shakl, metod va vositalarini yaratishga qaratilgan. Jahonning rivojlangan davlatlari tajribasida global axborotlashuv muhitida aholi, xususan, yoshlarda kitob o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatni qaror toptirishga qaratilgan keng ko'lamli ijtimoiy harakatlar negizida targ'ibotning innovatsion vositalarini izlash etakchi o'rin tutadi. Ayni o'rinda bir qator davlatlarning bu boradagi tajribalarini misol sifatida keltirish maqsadga muvofiq sanaladi. AQSH kitob nashr etuvchilari Kengashining vakili bo'lgan Patrika Jurning qayd etishicha, Amerikada kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish yo'lida amalga oshirilgan choralardan biri – kitob o'qilayotgan holatni ifodalovchi reklama plakatlarida taniqli shaxslar qiyofasining berilishi sanaladi. Xorijiy davlatlarda bunday chora-tadbirlar jamiyatda kitobxonlikni rivojlantirish, kitob o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatni qaror toptirishning muhim jihatlari aks ettirib, milliy tajribada keng foydalanish maqsadga muvofiq. Janubiy Koreyaning Seul shahrida "Kitob o'qishni rivojlantirish va uning kitob bozoriga ta'siri" nomli kitob ko'rgazmasida "Chu San Deyli" gazetasining muxbiri Kim Ki Chul xonadonlardagi mehmonxonani kutubxonalarga aylantirish kitobxonalar sonini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilishini ta'kidlab o'tadi. Kim Ki Chulning taklifi ham ancha e'tirofga loyiqdir, chunki xonadonda oila a'zolari ko'p bo'sh vaqtlarini birgalikda aynan uying mehmon kutadigan zalida o'tkazishadi. Oilalarga xonadonlarning mehmon kutadigan zallarida qulay va shinam kutubxona tashkil etish bo'yicha taklif va tavsiyalar berib borilishi lozim. qachonki oilaning katta yoshli a'zolari kitobxon bo'lsa, oilada kitobga nisbatan kattalarning ijobiy munosabati aks etsa, oila davrasida kitoblar va ularda bayon etilgan voqelik, qahramonlarning xatti-harakatlari muhokama qilinsa, ularga nisbatan munosabat bildirilsa, oila a'zolari tomonidan yangi chop etilgan asarlar haqidagi ma'lumotlar o'zaro o'rtoqlashilsa, uning juda ham qizilarli ekanligi e'tirof etilsa, bolalarda ham kitob o'qishga bo'lgan qiziqish hamda ehtiyoj yuzaga keladi.

Yoshlikdan shakllantirilgan kitobga nisbatan ijobiy munosabat kishining butun hayoti davomida o'z ta'sirini qoldiradi. Qolaversa, bu o'rinda uy kutubxonasining tashkil etilishi ham kutilgan natijalarni qo'lga kiritish uchun sharoit yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muhammadaliyeva Nasiba. "Kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda axborot-kutubxona markazlarining o'rni"/Umumta'li fanlar metodikasi.-2021 y, 8- son.
2. I.J. Yuldashev, O'. Nosirov. Kutubxona-axborot xizmati: nazariya va amaliyoti-o'quv qo'llanma. T.-2020y, 397 bet.
3. Shamsiddinovich M. A. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMINI TO 'G 'RI TASHKIL ETISH OMILI SIFATIDA: Musayev Ashurali Shamsiddinovich, Yangi asr universiteti o 'qituvchisi //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2023. – №. 1. – С. 309-313.

4. Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.
5. Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.
6. Мусаев А. Ш. РАҚАМЛИ ТАЪЛИМ МУҲИТИДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ДАСТУРИЙ ВОСИТАЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ //E Conference Zone. – 2022. – С. 125-128.
7. Мусаев А. Ш. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КОМПЕТЕНТЛИ МУТАХАССИС ТАЙЁРЛАШДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎЗИГА ХОС ҲУСУСИЯТЛАРИ //E Conference Zone. – 2022. – С. 115-117.
8. Irisbayeva Y. Using" Cluster" Method //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 6.
9. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
10. Irisbayeva Y. PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS TO INTERACT WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 7.
11. O'tbosarovna I. Y. Improving the professional pedagogical preparation of students to interact with children's mechanisms //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
12. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA BOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.
13. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children //Confrencea. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 268-270.
14. Ирисбаева Ё. У. ТЕОРИЯ ДЕТСКОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ //Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.
15. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.